

Для посилання:

Косянчук С. В. Формування ціннісно-сміслових орієнтацій учнів старшої школи засобами змісту сучасного підручника [Текст] / С. В. Косянчук, Г. О. Васьківська // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Пед. думка, 2011. – Вип. 11. – 800 с. – С. 107–120. – 1,02 друк. арк.

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНО-СМІСЛОВИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ЗМІСТУ СУЧАСНОГО ПІДРУЧНИКА

С. В. Косянчук,
Г. О. Васьківська, канд. пед. наук,
Інститут педагогіки НАПН України

Постановка проблеми. Нинішній етап розвитку української держави визначається трансформаційними процесами, пошуком безболісного шляху зміни цінностей і ціннісних орієнтацій. Духовне відродження народу України вимагає особливої уваги до світу цінностей молоді як майбутнього країни, запоруки суспільного прогресу.

Ціннісні орієнтації слугують своєрідним критерієм, фільтром у визначенні ставлення людини до матеріальних і духовних цінностей, системи установок, відстоювання принципів і переконань. Наразі постає нагальна необхідність формування нових ціннісних орієнтацій, нових ціннісних ідеалів, ціннісного світогляду людини, яка житиме і працюватиме у ХХІ столітті в Україні – незалежній європейській державі. Безумовно, ціннісні орієнтації поєднуюватимуть творчість, оригінальні ідеї з народними традиціями і культурою.

«Сучасний зміст виховання в Україні складає науково обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства і держави, інших людей, самої себе, праці, природи, мистецтва. Система цінностей і якостей особистості розвивається і виявляється через її власні ставлення. Цей процес передбачає поєднання інтересів: особистості – вільного саморозвитку і збереження своєї індивідуальності; суспільства – саморозвиток особистості має здійснюватися на моральній основі; держави, нації – діти мають зростати національно свідомими громадянами, патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі.

Ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави виявляється у таких якостях, як патріотизм, національна самосвідомість, правосвідомість, політична культура та культура міжетнічних стосунків [23]».

Головним принципом Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття» [7]) проголошено її гуманізацію, «що полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, у найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи» і має забезпечувати інтереси людини, пов'язані з її вільним становленням, ідентифікацією, розвитком і саморозвитком, самореалізацією, що є головними цілями освіти.

Виходячи з цілей школи, пріоритетних завдань, зміст особистісно значущого освітнього процесу, що супроводжується рефлексивним усвідомленням його як такого суб'єктами навчання, має бути представлений такими аспектами:

- діагностикою навчальних і особистісних можливостей учнів;
- розвитком ціннісно-сміислової сфери школярів;
- збереженням і зміцненням здоров'я учнів;
- забезпеченням особистісного самовизначення учнів.

Проблематика нашого дослідження стосується другого аспекту освітнього процесу – ціннісно-сміислової сфери учнів, а також відображення її у змісті шкільного підручника.

Навчальна діяльність як «самостійна пізнавальна діяльність людини, фактор розвитку особистості в цілому [32, 677]» відіграє важливу роль у формуванні ціннісно-сислової сфери учнів, де «знання, що подаються у процесі навчання, допомагають суб'єктові вибудувати нові знання і дії у своєму досвіді і змінити попередньо набутий досвід [32, 677]».

Відповідно до змісту і способу навчання може змінюватися не тільки темп, а й напрям усього психічного розвитку, а сама діяльність навчання виступатиме як умова і чинник цього розвитку. З огляду на це, одним з важливих завдань навчальної книги є формування в учнів відчуття об'єктивної реальності, тобто створення цілісного образу світу на основі єдності природничого і гуманітарного знання. Створення моделі сучасної картини світу в свідомості учнів можливе за умови формування системи знань про людину через синтез природничого знання з гуманітарним. Для ефективного розв'язування проблеми формування знань про людину учні повинні максимально оволодіти і образним мисленням [5, 46].

Водночас з колективним навчанням виробляються загальноновизнані смисли і норми, які стабілізуються у взаємодії [14, 452–459]. Забезпечення учнів адекватними їхньому віковим знаннями про людину як частину природного світу, члена суспільства, суб'єкта і об'єкта взаємовідносин дає можливість актуалізувати самопізнання, зорієнтовує на діалогічну взаємодію, особистісне саморозкриття, що в кінцевому підсумку сприяє формуванню ціннісних орієнтацій особистості [17, 94–102]. Тобто, формування ціннісних орієнтацій у процесі навчання визначається, з одного боку, особистісними особливостями, розвитком і усвідомленням своїх інтересів і цінностей, а з іншого – соціальними чинниками, цінностями інших людей, стилем спілкування з ними.

До речі, в основі загального механізму формування цінностей лежить, передусім, діалоговий стиль спілкування і розвиток рефлексивних особливостей учнів [31, 247–148]. Такий механізм, на нашу думку, має виступати як процес передачі і прийняття знання, що має смислове навантаження. Водночас одержувана інформація має бути цінністю, перейти з «категорії знання» в «категорію значущості [22, 131–137]».

Отже, йдеться про особистісну структурування ціннісно-сислових імперативів (загальних моральних норм) як ознаку фундаменталізації освіти. Ці норми як складові змісту фундаментальних знань сприяють гармонійному розвитку особистості, зміцненню і розбудові її інтелектуальної основи, на що і вказував А. Гумбольдт на початку ХІХ ст., вважаючи, що у такий спосіб відбуватиметься забезпечення фундаменталізації освіти загалом [27].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел окресленої проблеми дає змогу констатувати, що наразі достатньо важливим постає питання про спрямованість подальшого розвитку української освіти через взаємозв'язок домінуючих для різних напрямів ціннісних орієнтацій. З огляду на це, проблеми формування ціннісно-сислових орієнтацій у педагогічній науці і практиці розглядаються з позицій феноменологічних підходів до вивчення педагогічних явищ.

Нові підходи до проблем навчання і виховання розвиваються в парадигмі гуманістичної освіти і пов'язані з роботами Г. О. Балла, І. Д. Беха, Н. М. Бібік, Є. В. Бондаревської, М. Й. Боришевського, О. В. Киричука, О. Я. Савченко, В. О. Сухомлинського, О. В. Сухомлинської, І. С. Якиманської та ін. У науковій літературі ґрунтовно висвітлюються такі поняття, як цінності, ціннісні орієнтації, особистісні цінності, спрямованість, мотивація, мотиваційна спрямованість, установка. Водночас реферативний огляд вітчизняної і зарубіжної літератури, присвячений ціннісним орієнтаціям, свідчить, що ця проблема викликає значний інтерес серед науковців.

Н. Л. Трушкова і О. Г. Доротюк, визначаючи базові елементи системи формування професійного спрямування учнів старшої школи, окреслюють важливість самовизначення, яке наразі хоч і є швидкозмінним, проте залишається «найважливішим аспектом

особистісного розвитку і повноцінної життєдіяльності людини». Науковці зазначають: «сучасна соціальна реальність, що характеризується ламкою системою цінностей, відсутністю жорстко структурованих нормативних моделей, своєрідно представлена у свідомості підростаючого покоління [34, 634]».

З огляду на викладене, автори, по-перше, аби «дібрати адекватні засоби впливу на особистість, яка формується», вказують на потребу мати «дані про нормативно-ціннісні орієнтації сучасних старшокласників, оскільки вони дають змогу уявити образ юнацтва XXI століття», по-друге, зважаючи на «зв'язок професійного і особистісного самовизначення», концентрують увагу на «ціннісно-моральному самовизначення особистості [34, 635, 638]».

О. В. Москаленко, спираючись на відповідні дослідження і наукові доробки, звертає увагу на історію розвитку питання цінностей, яке виникло «в дискусіях філософів як відповідь на роздуми Сократа про те, що таке благо [18, 125]». Осердя Сократівського блага складає його вчення про основи моральної поведінки як «реалізовану цінність, тобто користь (корисність) [18, 125]».

«Важливу роль у розвитку позитивних поглядів на ціннісно-смыслову сферу відіграв один із засновників медичної психології Р. Г. Лотце, який у 60-х роках XIX ст. розглянув цінності як категорію і сформулював вихідні положення теорії цінностей. Він запропонував поняття «значимість» як критерій істини у пізнанні, за аналогією, поняття «цінність» як критерій етичного у поведінці. Наступник Р. Лотце і його учень В. Віндельбанд розглядає цінності як норми, які створюють загальний план усіх функцій культури і основу кожної окремої реалізації цінності. Норми управляють не лише моральними діями, вони також лежать в основі теоретичної й естетичної діяльності. Цінність виступає ціллю як такою, до неї прагнуть заради неї самої, а не задля матеріальної вигоди. Цінність – це не реальність, а ідеал, носієм якого є трансцендентний суб'єкт, тобто свідомість як джерело і основа будь-яких норм [18, 126]». Отже, цінності як ідеал хоч і лежить поза межами свідомості і пізнання, проте вони виступають детермінантою процесу творення ціннісно-смыслових орієнтацій.

А. М. Фасоля, розглядаючи підручник як засіб особистісного зростання учнів, організації їхньої продуктивної діяльності, спрямованої на розвиток особистісних якостей, зважає на «одну з дидактичних вимог до змісту сучасного підручника – врахування типу навчального предмета за провідним компонентом [36, 450]».

Л. І. Курач і В. В. Снегірьова, акцентуючи увагу науковців і педагогів-практиків на необхідності створити Концепцію конструювання компетентісно орієнтованих підручників з мов і літератур національних меншин, рекомендують спиратися на дослідження І. Ф. Гудзик щодо трьох комплексів компетентностей: • «ціннісно-смысловий (світогляд, ціннісні орієнтації учня, здатність бачити і розуміти навколишній світ, брати на себе відповідальність за те, що відбувається в ньому, освоювати способи фізичного і духовного саморозвитку); • комунікативний, що передбачає вміння успішно здійснювати усне і письмове спілкування в різних життєвих ситуаціях, співпрацювати у вирішенні різних завдань; • навчально-пізнавальний, інформаційний, який забезпечує здатність учитися протягом усього життя, користуватися різними технологіями доступу до інформації, критично оцінювати її, включати нове знання в особистісні когнітивні структури [12, 461]».

Ціннісно-смыслову сферу особистості вивчають також: Ю. Л. Трофімов, В. В. Пушкар [33], А. Лазурчак [13], О. П. Гаженко [6], В. Ю. Некрилова, М. М. Бриль [19] та ін. Сучасні ціннісно-смыслові орієнтації досліджують: Цзюнь Цзюнь Фан [35], В. В. Пушкар [26], Т. Антонечко [2]. Вплив ціннісно-смыслові сфери особистості на професійну спрямованість розглядають: Л. П. Журавльова, Т. А. Матюшенко [8]. Деякі аспекти ціннісно-смыслові спрямованості сучасної освіти розкривають: Л. В. Кондрашова [10], Л. В. Романова, Т. В. Ілюхіна, С. Б. Ігнат'єв [28] та ін.

Мета статті. Теоретично обґрунтувати доцільність добору змісту сучасних підручників гуманітарного циклу для учнів старшої школи з огляду і на потребу формувати ціннісно-сміслові орієнтації старшокласників, які складуть їхні власні ціннісні системи. Показати, що некеровані і неспрямовувані ціннісно-сміслові установки під впливом негативних соціальних чинників позбавляються функцій, які сприяють творенню високоморальної, самодостатньої і творчої особистості.

Основна частина. Одразу зауважимо, що загалом у вітчизняній педагогічній науці недостатньо уваги приділяється вивченню процесу формування ціннісно-сміслових орієнтацій учнів старшої школи. Утім, ці орієнтації дуже часто стають об'єктом досліджень психологічного спрямування, і стосуються переважно вивчення проявів девіантної поведінки у підліткових і молодіжних мікросоціумах. Можна також вважати, що пошуки і/чи розробки технологій формування ціннісно-сміслових орієнтацій засобами підручників нового покоління тривають лише на рівні початкового етапу і переважно стосуються предметів гуманітарного циклу для учнів старшої школи.

На підставі вивчення літературних джерел Т. І. Люрина стверджує, що:

1) цілеспрямована активність людини як суб'єкта поведінки, діяльності (в т.ч. професійної) зумовлена багатьма чинниками, серед яких одне з провідних місць посідають ціннісні орієнтації і спрямованість особистості;

2) соціальний характер ідеології, освіти, виробництва, культури, побуту лежать в основі тих цінностей і норм поведінки, які засвоює підростаюче покоління в сім'ї, школі, трудовому колективі, різних мікросоціумах;

3) самобутність людини як індивіда, суб'єкта, особистості, індивідуальності переломлюється в привласнених нею цінностях через складну систему власних потреб, інтересів, прагнень, ідеалів;

4) вивчення цінностей людей різних вікових періодів дає змогу зробити зріз того їхнього рівня, який склався в цьому віці;

5) виявлення зв'язків, залежностей між різними чинниками, які є обмеженими з особистими потребами, захистом, вибором, пріоритетами і ціннісними орієнтаціями, дає змогу встановити деякі загальні тенденції їх формування, а також визначити впливи, що позначаються на виборі і пріоритетах у сфері цінностей людини [15, 37].

Створення власної ціннісної системи супроводжується зверненням підлітків до вічних філософських проблем, ідеальним уявленням про моральність. Як зазначає Е. Ф. Рибалко, ускладнення комплексу особистісних властивостей підлітка відбувається за включення до системи його ціннісних орієнтацій різних моральних якостей [30, 20–31]. Отже, лише в юнацькому віці остаточно складається передумова для початку реального виконання системою ціннісних орієнтацій всіх своїх регулятивних функцій, «лише в юнацькому віці моральний світогляд починає бути такою стійкою системою моральних ідеалів і принципів, яка стає постійною спонукою, що визначає поведінку, діяльність, ставлення до навколишньої дійсності і до самого себе [4, 321]. В основі набуття ціннісною системою реально діючого характеру лежить усвідомлення людиною сенсу свого життя як особистості. На думку В. Франкла, саме в юнацькому віці питання про сенс життя постають найчастіше і є особливо насущними [37]. Поява потреби у визначенні своїх життєвих цілей, знаходження свого місця в житті якнайбільше притаманні саме цьому вікові, є його специфічною особливістю. Як зазначає І. С. Кон, характерною рисою юнацького віку є формування життєвих планів, що виникають у результаті узагальнення особистісних цілей, ієрархізації мотивів, становлення стійкого ядра ціннісних орієнтацій. Поява життєвих планів, на думку науковця, є явищами соціального й етичного ґатунку [9, 136]. У такий спосіб у юнацькому віці складається власний світогляд, що створює можливість формування внутрішньої, автономної системи цінностей. Отже, юнацький вік є вирішальним з огляду на формування ціннісно-сміслових орієнтацій особистості.

Вплив школи на формування ціннісних орієнтацій особистості визначається як особливостями організації навчального процесу, так і взаєминами з учителями й

однолітками. Незалежно від форми організації і змісту навчального процесу особистість вчителя залишається важливим чинником розвитку системи цінностей учнів. Проте, як ми вже наголошували, учителі, не володіючи ефективними технологіями, формами і методами (які, до речі, ще недостатньо розроблені й апробовані) навчання і виховання, не в змозі впливати на процес вибудовування й усвідомлення учнями змісту ціннісно-смыслових орієнтацій. Хоч і справедливо пише Ю. В. Янотовський, що творчий учитель «не тільки озброює учнів знаннями, а й формує у них ставлення до навколишнього світу», актуалізуючи цінності довіри і творчості [25, 156], проте не слід перекладати на плечі такого вчителя непосильну ношу, пов'язану зі ще недостатньо філософськи осмисленими, педагогічно не вмотивованими й експериментально не перевіренними технологіями навчання і виховання, які були б доцільними з огляду на вимоги і виклики сьогодення.

Отже, багато вітчизняних науковців покладають (свідомо чи ні) розв'язання відповідних проблем і суперечностей на творчого вчителя і вважають, що він обов'язково впорається з цим. Упорається, звісно. Учитель за покликанням зробить усе можливе і неможливе, і навіть більше, але йдеться про освітянський загал і про кожну дитину нашої країни. Утім, яким би творчо обдарованим не був би учитель, його слід, по-перше, навчати вчити (для чого тоді готуються вимоги і стандарти?, по-друге, навчати вчити і виховувати так (правильно, науково виважено, аби не зашкодити), щоб організований ним навчально-виховний процес цілком і повністю підпорядковувався формуванню ціннісно-смыслових орієнтацій учнів, наповнював їхню ціннісно-смыслову сферу фундаментальними цінностями, а відтак, щоб особистісна структуризація ціннісно-смыслових імперативів (будучи єдиною і неповторною) відбувалася у рамках надбань нашого суспільства, яке переживає нелегкі часи самоідентифікації і становлення.

На відміну від дітей молодшого шкільного віку, підлітки більше орієнтуються на цінності, що сповідаються у середовищі однолітків. І. С. Кон виокремлює такі специфічні функції товариства однолітків як чинника соціалізації: передача інформації, спільна діяльність, здійснення емоційного контакту [9, 136]. Сукупність індивідуальних властивостей, які є внутрішніми чинниками розвитку людини, і особливості соціокультурного середовища, що виступають як зовнішні чинники, визначають формування системи ціннісних орієнтацій особистості в процесі взаємодії, що реалізується за тієї чи іншої діяльності.

Ціннісні орієнтації – це елементи структури особистості, які характеризують смысловий бік її спрямованості. Вони – стійкі, інваріантні утворення («одиниці») моральної свідомості – основні її ідеї, поняття, «ціннісні блоки», смыслові компоненти світогляду, що виражають суть моральності людини, а отже, й загальні культурно-історичні умови й перспективи. Зміст їх мінливий й динамічний [29, 39].

Ціннісні орієнтації особистості, котрі пов'язують її внутрішній світ з навколишньою дійсністю, утворюють складну багаторівневу ієрархічну систему, межуючи з мотиваційно-споживчою сферою і системою особистісних смислів. Отже, ціннісні орієнтації особистості виконують подвійні функції. З одного боку, система ціннісних орієнтацій виступає як вищий контрольний орган регулювання всіх побудованих активності людини, визначаючи прийнятні способи їх реалізації. З іншого – як внутрішнє джерело життєвих цілей людини, яке ніби тестує все на предмет важливості, водночас наділяючи цю важливість особистісним смыслом. Поняття «смысл» нерозривно пов'язане з особистістю, яка гармонійно розвивається. Смысл – це вираження ставлення суб'єкта до явищ об'єктивної дійсності, змін навколишнього світу, власної діяльності і вчинків інших, до результатів творчості, до краси буття. Ціннісно-смыслова сфера є однією з найважливіших потреб людини, задоволення якої визначається здатністю взяти на себе відповідальність, вірою у власну здатність здійснювати контроль над своєю долею. Ключовим показником наявності особистісного сенсу є осмысленість життя. Осмысленість життя визначається як свідомість минулого, теперішнього і майбутнього, як наявність

мети в житті, як переживання індивідом онтологічної значущості життя. Осмисленість життя є необхідною і достатньою умовою розвитку гармонійної людини.

Ціннісний досвід влітається у сферу свідомості, усвідомлюється людиною і поступово трансформується з об'єктованої людської діяльності в реальну діяльність. Оцінка, включаючи емоційний «афектний» і пізнавальний «когнітивний» компоненти, сприяє як пізнанню, так і певному ціннісному ставленню, яке тісно пов'язане як із пізнавально-оцінним аспектом діяльності суб'єкта, так і з перетворювальною діяльністю, і складає їх стрижень [20, 102].

Під формуванням ціннісно-сміслових орієнтацій мається на увазі створення педагогічних умов, які ініціюють процеси осмислення, переосмислення гуманістичних цінностей, і побудова на їх основі моральної картини діяльності і поведінки учнів. Формування ціннісно-сміслових орієнтацій відбувається за допомогою творчорозвивальних технологій та інформаційно-пошукових ситуацій. Отже, формування ціннісно-сміслових орієнтацій у змісті шкільного підручника можливе за умови створення відповідних завдань, тестів, які вимагатимуть оцінного аспекту кожним учнем. Особливо це стосується предметів гуманітарного циклу, зокрема історії, літератури, суспільствознавства. Метою гуманітарної освіти є формування цілісної картини світу в спільній діяльності дорослих і ровесників, яка дасть змогу не засвоювати цикл предметів, а, передусім, залучатися до загальнолюдської культури, тобто оволодівати способами мислення і здібностями, за допомогою яких люди протягом багатьох віків будували світову цивілізацію. Система ціннісних орієнтацій виступає «згорнутою» програмою життєдіяльності і слугує підставою для реалізації певної моделі особистості.

Оцінюючи літературний твір, будь-яку історичну ситуацію, учень має дати критичну оцінку події, що описана у підручнику, і за допомогою методу ведення дискурсу, учитель як основний суб'єкт і носій суспільно важливих цінностей має спрямувати учнів на усвідомлення таких норм поведінки, які мають бути закладені як основа формування громадянина. Спілкування є сферою, де соціальне переходить в особистісне і особистісне стає соціальним, де відбувається обмін індивідуальними ціннісно-смісловими відмінностями. З огляду на викладене, на часі фундаменталізація знань про людину, потреби у розробці відповідних інноваційних технологій навчання вчитися, про що у рамках цієї статті ми наголошуємо неодноразово. Отже, слід переосмислювати важливість і значення спілкування в усіх його індивідуальних, міжособистісних, соціальних, соціокультурних проявах тощо.

Основні правила переходу педагогічного управління в самоуправління навчально-творчою діяльністю виокремив В. І. Андреев.

1. Усе, що учні в навчально-творчій діяльності можуть виконати без допомоги, вони повинні виконувати самостійно.

2. У системі педагогічного управління мають домінувати засоби непрямого і неперспективного управління, педагог повинен зрідка вдаватися до засобів прямого та оперативного управління, бо вони сковують ініціативу і творчість учнів.

3. Стиль спілкування з учнями у процесі організації навчально-творчої діяльності має бути демократичним і доброзичливим [1, 12].

Суперечності, що породжують пошукову ситуацію, називають інформаційно-пізнавальними. Вони виникають у процесі пізнання, коли до існуючої системи знань учнів додається інформація, на перший погляд, не сумісна з уже існуючою («я вважав, думав; знав, що так, а це, як виявилось, не зовсім так»). Це суперечності між старими, вже засвоєними учнями знаннями, і новими фактами, між одними й тими самими за характером знаннями, але нижчого й вищого рівнів, між науковими знаннями і життєвими й практичними. Це суперечності в оцінці фактів, явищ, літературних героїв, історичних діячів тощо.

Обізнаність індивідууму, вік, спосіб мислення, бачення й оцінки навколишнього світу – все це впливає на його ставлення до інформаційно-пізнавальної суперечності, що

формує ціннісно-сміслову сферу. Тобто, коли у навчанні все пояснюється, розтлумачується учням, немає місця інформаційно-пізнавальним суперечностям; учень позбавлений можливості критично мислити і виробити свою оцінку тій чи іншій події, ситуації тощо.

І знову ми доходимо висновку, що слід розробляти й апробувати технології, які і навчають, і виховують, розвивають і самозмушують (зумовлюють) самонавчатися саморозвиватися, самовиховуватися, спираючись на надбання українського суспільства.

У процесі навчально-творчої діяльності інформаційно-пізнавальна суперечність підкреслюється, створюються умови для її усвідомлення, що, звісно, збуджує думку, спонукає до пошуку способів подолання цієї суперечності, до активної творчої діяльності. Водночас з усвідомленням інформаційно-пізнавальної суперечності виникає пошукова (проблемна) ситуація, яка зникає лише після її подолання. Як пише відомий психолог С. Я. Рубінштейн, важливо, щоб дитина, зіткнувшись із суперечністю, емоційно загорілася, щоб незрозуміле викликало в неї емоцію здивування, щоб доводила до кінця мисленнєву роботу, незважаючи на труднощі, що стоять на її шляху.

Головною умовою ефективності реалізації творчо-розвивальних технологій є добір і структурування навчального матеріалу. Творчо-розвивальні технології доцільно застосовувати, коли зміст навчального матеріалу:

а) спрямований на формування наукових понять, законів, теорій, тобто має здебільшого теоретичний характер, виявляє причинно-наслідкові зв'язки між явищами;

б) не є принципово новим, логічно продовжує вже вивчене, на основі якого учні можуть зробити самостійні кроки в пошуку нових знань;

в) посилює для самостійного пошуку школярів, тобто інформаційно-пізнавальні конфлікти та їх розв'язання перебувають у зоні найближчого розвитку пізнавальних можливостей учнів.

Навчальний матеріал має містити інформаційно-пізнавальні суперечності або створювати умови для їх виникнення за сприймання цього матеріалу учнями з певною підготовкою.

Однією з умов реалізації творчо-розвивальних технологій є структурування навчального матеріалу. Для виявлення суперечностей часто доводиться перебудовувати матеріал, поданий у підручнику, певним чином планувати послідовність, усвідомлених фактів, демонстрування дослідів, використання додаткової інформації тощо.

Висновки. Ціннісно-смістова сфера – це функціональна система, яка формує смисли і цілі життєдіяльності людини і регулює способи їх досягнення. З одного боку, ціннісно-смістові орієнтації прищеплюються людині соціумом, але, з іншого, сама людина активно формує і конкретизує їх, визнаючи за власні, змінюючи чи відкидаючи цінності і смисли, пропонувані соціумом. На кожному етапі життя у людини, виходячи із соціальних цінностей або біологічних потреб, мають з'явитися певні цілі життєдіяльності, для реалізації яких необхідне розуміння (або навіть відчуття) їх сенсу. Саме така свідома мета дає людині енергію для її реалізації як пріоритетної.

Отже, в основі становлення цінностей у старшому підлітковому і юнацькому віці лежить особистісне самовизначення, що має ціннісно-сміслову природу, активне визначення своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей, визначення на цій основі сенсу свого власного існування. М. Р. Гінзбург вважає, що в ранньому юнацькому віці особистісне самовизначення (тобто ціннісно-сміслові самовизначення щодо цінностей) є генетично вихідним, таким, що визначає розвиток усіх інших видів самовизначення. Свідомість старшого підлітка вже не є «ціннісним хаосом» [3, 196].

«На етапі ранньої юності відбувається інтенсивний розвиток ціннісно-смістової сфери особистості, за якого мінливі індивідуальні інтенції узгоджуються з усталеними нормативними смислами. У цьому контексті ціннісне самовизначення старшокласників виступає контрапунктом у розвитку особистості, справляючи значний вплив на все подальше життя людини. Саме тому вивчення передумов, чинників, тенденцій і

закономірностей ціннісного самовизначення в ранній юності, виявлення шляхів оптимізації ціннісних пошуків старшокласників є важливим завданням сучасної психолого-педагогічної науки [16]».

Звісно, ціннісно-сміслової орієнтація підлітка помітно відрізняється від ціннісно-сміслової орієнтації дорослого. Проте, перебуваючи у розвитку, особистісне самовизначення аж ніяк не завершується в підлітковому чи ранньому юнацькому віці. Цей процес триватиме доти, поки людина живе, мислить, спілкується, діє.

Питання в іншому: як забезпечити інтелектуально-творчий розвиток і саморозвиток, адже це є водночас і проблемою творення системи освітніх умов для учасників освітнього процесу? «Провідна цінність, яка лежить в основі створення таких умов, – цінність свободи самовизначення людини, формування її суб'єктності, здатності до створення власного простору можливостей (а не просто до вибору із суми зовнішньо окреслених можливостей) і морального становлення [24]».

Оскільки потреба у самовизначенні має ціннісно-сміслову природу, то «активне визначення своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей, визначення на цій основі сенсу свого власного існування» характеризуються «спрямованістю у майбутнє [21, 42–43]. Підтвердженням цьому слугують емпіричні дані, здобуті нами під час констатувальних зрізів. 86,2% опитаних старшокласників серед визначених нами 14-ти найактуальніших проблем особистісного характеру на перше місце висувують проблему вибору майбутньої професії. Проблема вибору мети в житті дещо поступилася. На неї вказали 80,9%. На третьому місці – проблеми, пов'язані із самопочуттям і здоров'ям (77,9%) [11, 13].

Здобуті дані ми аналізуватимемо й інтерпретуватимемо у наступних наших публікаціях. Насамкінець хочемо ще раз звернути увагу на нагальну потребу добирати зміст підручників з урахуванням важливості формувати загальні моральні норми. Зі свого боку, ми розробили інструментарій, що допоможе нам краще зрозуміти проблеми і потреби, досягнення і суперечності безпосередніх учасників навчально-виховного процесу.

Література

1. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Основы педагогики творчества [Текст] / В. И. Андреев. – Казань : Изд-во КГУ, 1988. – 120 с.
2. Антоненко Тетяна. Ціннісно-сміслові настанови особистості: теоретичний аспект/ Тетяна Антоненко // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2004. – № 1. – С. 37–43. – Бібліогр.: 10 назв.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание [Текст] / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 449 с.
4. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте: Психологическое исследование [Текст] / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 468 с.
5. Васьківська Г. О. Особливості формування системи знань про людину у змісті підручника нового покоління [Текст] / Г. О. Васьківська // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць ; [за наук. ред. В. М. Мадзігона]. – К. : Ін-т пед. НАПН України ; Х. : ФОП Стеценко І. І., 2010. – № 1(10). – 784 с. – С. 42–48.
6. Гаженко О. П. Семантична організація ціннісно-сміслової сфери особистості : (ціннісні конструкти в груповій свідомості сучасної молоді) [Текст] / О. П. Гаженко // Актуальні проблеми психології : наук. вид. Т. 10. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 1. Ч. 1 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя ; [за ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Ніжин : НДУ ; К. : Міланік, 2007. – 186 с. – С. 49–53.

7. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=896-93-%EF>
8. Журавльова Л. П. Вплив емпатії на розвиток ціннісно-сислової сфери старшокласників з різною професійною спрямованістю [Електронний ресурс] / Л. П. Журавльова, Т. А. Матюшенко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NiO/2009_6/5_rozdil/Zhuravlyova.htm
9. Кон И. С. Психология старшеклассника [Текст] / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1980. – 192 с.
10. Кондрашова Л. В. Гармонізація інтелектуального й емоційного чинників підготовки майбутніх учителів до формування освітніх цінностей учнів [Електронний ресурс] / Л. В. Кондрашова. – Режим доступу: http://www.bdpu.org/scientific_published/conf_2008/articles/Kondrashova
11. Косянчук С. В. Чи справді риторика так потрібна старшокласникам? [Текст] / С. В. Косянчук // Вивчаємо українську мову і літературу. – 2010. – №34. – С. 7–14.
12. Курач Л. І. До концепції компетентісно орієнтованих підручників з мов і літератур етнічних меншин [Текст] / Л. І. Курач, В. В. Снегірьова // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць ; [за наук. ред. В. М. Мадзігона]. – К. : Ін-т пед. НАПН України ; Х. : ФОП Стеценко І. І., 2010. – № 1(10). – 784 с. – С. 460–468.
13. Лазарчук А. Розвиток ціннісно-сислової сфери особи за модульно-розвивального навчання / А. Лазарчук // Психологія і суспільство. – 2002. – № 3–4. – С. 170–186. – Бібліогр.: 27 назв.
14. Лингарт Й. Процесс и структура человеческого учения [Текст] / Й. Лингарт. – М. : Изд-во «Прогресс», 1970. – 686 с.
15. Люріна Т. І. Психолого-педагогічні та соціально-педагогічні фактори моральної самоактуалізації студентів [Текст] / Т. І. Люріна // Вісник Житомирського державного університету. – 2008. – Вип. 42. – С. 36–41; с. 37.
16. Лялюк Г. М. Психолого-педагогічні особливості ціннісного самовизначення старшокласників [Електронний ресурс] / Г. М. Лялюк. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/499/94/>
17. Малисова И. Ю. Психологические знания как фактор формирования ценностных ориентаций личности [Текст] / И. Ю. Малисова // Психологический журн. – 1994. – Т. 24. – № 4. – С. 94–102.
18. Москаленко О. В. До історії дослідження проблеми розвитку ціннісно-сислової сфери особистості [Текст] / О. В. Москаленко, асп., НТУ «Київський політехнічний інститут» // Вісник НТУУ «КПІ». К. : НТУУ «КПІ», 2010. – Вип. 1. – С. 125–129. – (Серія Філософія. Психологія. Педагогіка).
19. Некрилова В. Ю. Формування ціннісно-сислової сфери як фактора профілактики асоціальної поведінки серед студентської молоді [Текст] / В. Ю. Некрилова, М. М. Бриль // Проблеми освіти : науково-методичний збірник / М-во освіти і науки України. Наук.-метод. центр вищ. освіти. – К. : [б. и.], 1995. – Вип. 30. – 315 с. – С. 119–128.
20. Немов Р. С. Психология : учебник для студентов высш. пед. учеб. заведений [Текст] / Р. С. Немов ; [в 3-х кн.]. Кн. 3: Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика. – М. : ВЛАДОС, 1995. – 512 с.
21. Немченко С. Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи : монографія [Текст] / С. Г. Немченко ; [наук. ред. В. В. Крижко]. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2008. – 262 с.
22. Оллпорт Г. Личность в психологии [Текст] / Г. Оллпорт ; [пер. с англ.]. – М. : КСП+, СПб. : Ювента, 1998. – 345 с.
23. Програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні [Електронний ресурс] / [авт. кол.: І. Д. Бех, Т. Ф. Алексеєнко, Г. О. Балл на ін.] / Інститут проблем виховання

НАПН України. – Режим доступу: <http://ipv.org.ua/home/39-2010-06-08-18-03-21.html?showall=1>

24. Пророк Н. В. Інтелектуально-творчий розвиток особистості у навчальній і дозвіллевій діяльності [Електронний ресурс] / Н. В. Пророк // Біла книга національної освіти України [проект] / Акад. пед. наук України ; [за ред. В. Г. Кременя]. – К., 2009. – Режим доступу: http://www.ipvo.edu.te.ua/files/news/01_bila_knuga_osvity_proekt.doc

25. Психология развивающейся личности [Текст] ; [под ред. А. В. Петровского]. – М. : Педагогика, 1987. – 240 с.

26. Пушкар В. В. Роль масової культури у формуванні ціннісно-сислової сфери студентської молоді [Текст] / В. В. Пушкар // Психологія: збірник наукових праць / М-во освіти України, НПУ ім. М. П. Драгоманова ; [редкол. С. Д. Максименко, О. В. Скрипченко, Н. В. Чепелева та ін.]. – К. : [б. и.], 2002. – Вип. 17. – 284 с. – С. 218–222.

27. Радкевич В. О. Фундаменталізація професійної підготовки виробничого персоналу в умовах ринку праці [Електронний ресурс] / В. О. Радкевич // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Sitimn/2008_16/index.html

28. Романова Л. В. Інноваційні управлінські та педагогічні технології як ефективні засоби розвитку школи [Електронний ресурс] / Л. В. Романова, Т. В. Ілюхіна, С. Б. Ігнат'єв // Сайт Управління освіти адміністрації Київського району Харківської міської ради. – Режим доступу: http://kievskiy-ruo.edu.kh.ua/stattee_eennovacee/eennovaceejnee_upravleensjkee_ta_pedagogechnee_tehnologee/

29. Романюк Л. В. Ціннісні орієнтації студентів: сутність, структура і психологічні механізми розвитку [Текст] / Л. В. Романюк. – К.-Подільський : Абетка-Нова, 2004. – 188 с.

30. Рыбалко Е. А. Становление личности [Текст] / Е. А. Рыбалко // Социальная психология личности. – Л., 1974. – С. 20–31.

31. Сапогова И. А. Особенности формирования ценностных ориентации у старшеклассников [Текст] / И. А. Сапогова // Педагогика развития и перемены в Российском образовании : материалы 2-й науч.-практ. кон-ции. – Красноярск, 1995. – С. 147–148.

32. Скидан С. О. Соціально-педагогічний підхід до вищої освіти: змістовий аспект формування навчальних курсів [Текст] / С. О. Скидан // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць ; [за наук. ред. В. М. Мадзігона]. – К. : Ін-т пед. НАПН України ; Х. : ФОП Стеценко І. І., 2010. – № 1(10). – 784 с. – С. 675–679.

33. Трофімов Ю. Л. Методологічні проблеми дослідження ціннісно-сислової сфери людини [Текст] / Ю. Л. Трофімов, В. В. Пушкар // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ; [голов. ред. О.Ф. Явоненко; наук. ред. М. А. Скок; упоряд. Ю. В. Дроздов]. – Чернігів : Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 1998. – Вип. 17. – 140 с. – С. 114–119. – (Серія: Психологічні науки).

34. Трушкова Н. Л. Передумови професійного самовизначення учнів старшої школи [Текст] / Н. Л. Трушкова, О. Г. Доротюк // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць ; [за наук. ред. В. М. Мадзігона]. – К. : Ін-т пед. НАПН України ; Х. : ФОП Стеценко І. І., 2010. – № 1(10). – 784 с. – С. 634–640.

35. Фан Цзюнь Цзюнь. Модифікація форм спадкоємності культури в контексті сучасних ціннісно-сислових орієнтацій [Текст] / Цзюнь Цзюнь Фан // Мультиверсум : філософський альманах : [збірник наукових праць] ; Вип. 47 / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України ; [відп. ред. В. В. Лях]. – К. : Український Центр духовної культури, 2005. – 244 с. – С. 63–71.

36. Фасоля А. М. Підручник з української літератури в системі особистісно зорієнтованого навчання [Текст] / А. М. Фасоля // Проблеми сучасного підручника : зб.

наук. праць ; [за наук. ред. В. М. Мадзігона]. – К. : Ін-т пед. НАПН України ; Х. : ФОП Стеценко І. І., 2010. – № 1(10). – 784 с. – С. 447–455.

37. Франкл В. Человек в поисках смысла : сб. науч. трудов [Текст] / В. Франкл ; [пер. с англ. и нем.]. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.

У статті обґрунтовується необхідність диференційованого добору змісту (форм, методів, технологій) підручників гуманітарного циклу для учнів старшою школи з огляду на потребу формування ціннісно-сміслових орієнтацій як особистісну структурування ціннісно-сміслових імперативів (загальних моральних норм), що є ознакою фундаменталізації освіти. Такий підхід до процесу творення сучасних навчальних книг дасть змогу коригувати некеровані і неспрямовувані ціннісно-сміслові установки старшокласників, що можуть виникати під впливом негативних соціальних чинників, які блокують творення високоморальної, самодостатньої і творчої особистості.

Ключові слова: зміст освіти, учні старшої школи, предмети гуманітарного циклу, цінності, ціннісно-сміслова сфера, ціннісно-сміслові орієнтації, механізм формування цінностей, спрямованість, мотивація, мотиваційна спрямованість, установка, особистість, інформаційно-пізнавальні суперечності, інтелектуально-творчий розвиток, саморозвиток, цілісна картина світу.

В статье обосновывается необходимость дифференцированного отбора содержания (форм, методов, технологий) учебников гуманитарного цикла для учеников старшей школы с учетом потребности формирования ценностно-смысловых ориентаций как личностную структурування ценностно-смысловых императивов (общих моральных норм), что является признаком фундаментализации образования. Такой подход к процессу создания современных учебных книг даст возможность корректировать неуправляемые ценностно-смысловые установки старшеклассников, что могут возникать под влиянием отрицательных социальных факторов, которые блокируют воспитание высоко нравственной, самодовлеющей и творческой личности.

Ключевые слова: содержание образования, ученики старшей школы, предметы гуманитарного цикла, ценности, ценностно-смысловая сфера, ценностно-смысловые ориентации, механизм формирования ценностей, направленность, мотивация, мотивационная направленность, установка, личность, информационно-познавательные противоречия, интеллектуально-творческое развитие, саморазвитие, целостная картина мира.

The article substantiates the need for a differentiated selection of content (forms, methods, technologies) humanities textbooks for high school students, taking into account the needs of the formation of value-orientations as a semantic structuring of personal value and meaning of imperatives (general moral norms), which is a sign fundamentalisation education. This approach to the process of creating a modern educational books will make it possible to adjust the value and meaning unmanaged installation seniors that may arise under the influence of negative social factors that block the high moral education, self-sufficient and creative personality.

Keywords: content of education, high school students, humanities subjects, values, value-semantic scope, value and meaning orientation mechanism for the formation of values, direction, motivation, motivational orientation, setting, personality, information and cognitive contradictions, intellectual and creative development, self-development, a holistic picture of the world.